

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

MIR KAO PRETPOSTAVKA RAZVITKA I INTEGRACIJE BOSNE I HERCEGOVINE.

*Ivo Marković**

Sažetak: Daytonski mirovni sporazum zaustavio je rat i omogućio pomirenje, liječenje traume i početak političke konsolidacije države BiH. Pomirenje se odvijalo uglavnom po obrnutoj skali rasta konflikta. Na bazičnoj društvenoj razini nakon 30-ak godina mira bh. je društvo dosta zdravo i konsolidirano, no politička konsolidacija države predvođena pretežno ratnicima i nacionalistima razara društveno biće države i ometa društvenu integraciju BiH. Unatoč političkim podjelama i sukobima, mir se pokazuje kao blagoslovljen ambijent života u BiH. Rat u BiH je izvorno internacionalan i BiH država se ne može riješiti izvan internacionalnog okvira. Perspektiva integracije BiH u Europsku Uniju je najbolji rezultat 30-godišnjeg mira u BiH jer, zbog vrhunske organizacije društva i zbog obveze BiH da prihvati te standarde EU, otvara mogućnost da ožive najbolja integralna iskustva BiH te da ona postane zdravo društvo koje može biti model same EU. Unatoč svim iskušenjima kroz koja BiH prolazi u miru nakon rata, mir se pokazuje kao jedini adekvatan ambijent i najveća vrednota bez koje nitko u BiH nema šansu išta postići, pa narušavanje mira provokativnim sukobima dezintegrira BiH na štetu svih, osobito onih koji te sukobe pokreću. BiH kao žarište rata i poratne nestabilnosti ima šansu iz pasivne mirovne pozicije prijeći u aktivnog promotora rješenja sukoba, mira i međuvjerskog razumijevanja.

Ključne riječi: mir, pomirenje, društvo, država, narod, nacija, Bosna i Hercegovina

Rat raspada Jugoslavije

Rat raspada Jugoslavije eksplodirao je iz zapretanih sukoba za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Tito je svojim autoritetom održavao privid sklada jugoslavenske državne zajednice, međutim, nakon Titove smrti 1980. naglo su porasle sumnje u održivost te Jugoslavije i mogućnost raspleta ratom, pogotovu u perspektivi krize komunizma. Međugorski fenomen ukazanja Gospe 1981. izraz je strepnje pred nadolazećom prijetećom budućnošću od slutnje raspada komunizma i Jugoslavije te potrebe za božanskom transcendentalnom zaštitom.¹ Sumnje i slutnje su rasle tijekom 1980-ih, ljudi su se grupirali i polarizirali po religijama, uvjerenjima, nacijama i privilegijama. Aktualni

* Prof. mr., Franjevačka teologija, Sarajevo, ivoirm@hotmail.com.

¹ Ivo Marković, Hercegovački slučaj je sramotan za svu Crkvu, *Dnevni list*, 7. 6. 2009, 8-9.

mirovni trend i pokret u svijetu imao je odjeka u Jugoslaviji i stvorio je solidnu bazu koja je izlazila na društvenu scenu, međutim, bilo je vrlo jasno da su se mobilizirali i oni koji su rješenje vidjeli u nasilju i pripremali se za rat i oni su prevladali svojom inicijativom.

Spirala sukoba i obratna spirala pomirenja u BiH					
RAT – vrhunac sukoba, totalni kaos, uništenje drugoga, katastrofa – RAT					
	15.	14. 12. 1995. Daytonski sporazum – kraj rata.	Pomoć dolazi sa strane, treća strana mora doći da zaustavi rat.	1.	↓
	14.	30. 8. – 14. 9. 1995. NATO bombardira Republiku Srpsku.	Razdvajanje zaraćenih strana, međugranične zone	2.	↑ Pomirenje ↓
	13.	4. – 7. 8. 1995. Oluja – kraj rata u Hrvatskoj.	Povlačenje vojnika i naoružanja u vojne kasarne	3.	
	12.	Trauma se produbljuje, iz BiH bježi tko može i nosi sa sobom neugasivu bol i traumu.	Organiziranje društava za mir i izgradnju demokracije	4.	
	11.	Pomračenje ljudskosti, pomračenje uma	Razmjena zatvorenika, istraga za nestalima	5.	
	10.	Ljudi se svode na ratne instinkte, potpuna dehumanizacija ljudi i života.	Obnova uzajamnih sustava, prometnica, vodoopskrbe, kanalizacije.	6.	
	9.	18. 3. 1994. Vašingtonski sporazum – prekid rata između Hrvata i Muslimana	Otvaranje cesta: željeznički, avionski transport, otvoreno tržište.	7.	
	8.	1992. – 1995. zastrašujući rat u BiH i pokušaji zaustavljanja rata	Potih i sve otvoreniji osobni susreti i komunikacija	8.	
	7.	23. 10. 1992. počinje rat između Hrvata i Muslimana.	Mirovne inicijative grupa izvana i iznutra, jačanje civilnog sektora, sport i umjetnost u cross-border akcijama	9.	
	6.	1. 4. 1992. počinje opsada Sarajeva.	Izobrazba zvanja koja rade s ljudima, liječnika, učitelja, društvenih i religioznih radnika.	10.	
	5.	Referendum 1. 3. 1992. je početak velikosrpske agresije na BiH.	Kulturne i religiozne inicijative, ekonomija, glazbeni trendovi, spontani život	11.	
	4.	Slovenija i Hrvatska 27. 6. 1991. proglašavaju neovisnost, izbija 10-dnevni rat u Sloveniji, a ubrzo nakon toga i rat u Hrvatskoj.	Strah i napetosti se smanjuju, zaokret prema obnovi društvenog života.	12.	
↑	3.	Antibirokratska revolucija 1989. ukida autonomiju Kosova i Vojvodine i preuzima Crnu Goru.	Uzajamno otkriće patnje i oživljavanje sućuti. Politička manipulacija sjećanjem	13.	
↑	2.	Koncem 1980-ih rastu negativne, ali i pozitivne tenzije i pomažu u rješenjima sukoba.	Uzajamno otkriće ljudskog lica neprijatelja	14.	
↑	1.	Nakon Titove smrti 1980. složena društvena situacija – rastu tenzije, akumuliraju se sukobi ranije gurani pod tepih.	Na putu integracije u EU i normalizacije života uz prijetnje buđenja sjećanja i političke podjele BiH	15.	
MIR – normalan život u socijalističkoj Jugoslaviji nakon rata 1945. – MIR					

Velikosrpska ideologija sa svojim programom bila je pokretač sukoba. Srpska pravoslavna crkva je od Vidovdana 1988. do kolovoza 1989. hodočasnničkom procesijom mošti kneza Lazara po čitavoj Jugoslaviji mobilizirala velikosrpski nacionalizam u politički pokret Slobodana Miloševića da realizira zacrtani program Srpske akademije znanosti i umjetnosti iz 1986. koji je predviđao raspad Jugoslavije i razradio plan zaokruženja granica Velike Srbije. Antibirokratska revolucija prva je faza realizacije toga programa i 1989. ukida autonomiju Kosova i Vojvodine i pod svoju kontrolu stavlja Crnu Goru, te otvoreno iskazuje svoje osvajačke apetite prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Velikosrpska ideologija pokreće 1989. strahove u susjeda i mobilizira ih. Slovenci i Hrvati reaguju i 27. 6. 1991. proglašavaju neovisnost, nakon čega izbija desetodnevni rat u Sloveniji te uskoro i rat u Hrvatskoj. Nakon referenduma 1. 3. 1992. u Bosni i Hercegovini počinje velikosrpska agresija na BiH. Opsada Sarajeva počinje 1. 4. 1992, te rat između Hrvata i Muslimana 23. 10. 1992. Tako se rasplamsao zastrašujući rat u kojemu je izginulo oko 140.000 ljudi, protjerano ili izbjeglo oko 2,2 milijuna, od kojih se tek oko polovine vratilo u BiH. Prema modelu obrade sukoba Kennetha W. Thomasa, od pet elemenata okončanja sukoba: prilagodbe, kompromisa, suradnje, pobjede i povlačenja – gubitka,² rat u Bosni i Hercegovini završio je Daytonskim mirovnim sporazumom gubitnički za sve strane, svi su se bili premorili i samo su gledali kako da sve završi.³ Vojne snage NATO-a pomogle su da se vojska i naoružanje povuče u kasarne, da se otvore putovi i započne normalizacija života.

Mir u poraću BiH

Nakon Daytonskog mirovnog sporazuma koncem 1995. Bosna i Hercegovina je kao država ostala krajnje nestabilna, duboko podijeljena sa snažnim nacionalnim tenzijama, većina Hrvata i Srba nisu vidjeli budućnost u takvoj BiH, nego su sigurniju perspektivu vidjeli u svojim matičnim domovinama i u povezivanju s njima. Destrukcija države Bosne i Hercegovine nastavljena je nacionalističkom politikom koja se sve više pretvarala u korupciju, nepotizam i partitokraciju te uništavala ekonomiju koja je prisiljavala najzdraviju

² Wayne Thomas Kenneth, *Introduction to Conflict Management*, CPP Inc. 2002, 148-149.

³ Srđan Puhalo, *Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo 2010, 14-35.

kategoriju stanovništva na ekonomsku emigraciju u zemlje EU, gdje su se mnogi odricali bh. državljanstva radi pogodnosti u zemljama iseljavanja.

Mir se u ovoj studiji shvaća kao odsutnost nasilja i oružanog sukoba i mogućnost pomirenja kroz normalizaciju života, koje se prije svega shvaća kao liječenje trauma od doživljene patnje i stradanja. Pod utjecajem religiozne paradigme u BiH se oprostjenje shvaća površno kao emocionalno odustajanje od osвете i prezira prema nasilniku. Međutim, pomirenje je složeniji proces koji obuhvaća prije svega oslobođenje od fiksacije za zločinca, okretanje od opterećujuće osvetničke prošlosti prema liječenju trauma i normalizaciji života, u čemu pomaže stvaranje konsenzusa o istini i odgovarajuće funkcioniranje pravde.

Nakon rata oporavak je išao teško, prije svega jer su na vlasti ostali ratnici pa su rat nastavili mirnim sredstvima. Imali su šansu manipulirati narodom strahovima, otvaranjem ratnih rana i trauma, kontrolom medija, školskog sustava, teorijama zavjere i tako razgrađivati samosvijest u biračkom tijelu koja je neophodna za zrenje demokracije koja bi ih mogla ukloniti s vlasti. No, mir se ipak, ma kako bio slab i unatoč svemu, pokazao kao prostor liječenja i pomirenja. Uz djelovanje pravde preko Haškog tribunala i djelomice domaćeg sudstva, važnu ulogu odigrala je izobrazba zvanja da susretnu nove traume nastale ratnim stradanjem. Jedan od najvažnijih mirovnih poslijeratnih projekata je izobrazba većine liječnika, prosvjetnih radnika, religijskih službenika, socijalnih radnika, mirotvoraca u nevladinim organizacijama civilnog društva, koji su prošli kroz specijalizirane obuke pod vodstvom pozvanih stručnjaka izvana. Pomirenju i normalizaciji života pomogla je svakodnevna komunikacija stanovništva, susreti u javnom životu, tradicionalni dobrosusjedski odnosi, trgovina, ustanove javnog života, školstvo, medicina, promet, religijske proslave, te osobito brojne mirovne inicijative, koje su djelomice inicirane izvana, ali su iz tih inicijativa odgojeni brojni domaći mlađi ljudi na raznim razinama društva koji su doprinijeli da se, unatoč sustavno generiranim međunacionalnim napetostima, stvori solidna potka društva koja nudi posve drugačiju perspektivu od političke konfrontacije.⁴

Menonitska zajednica iz SAD organizirala je sa svojim mirovnim stručnjacima i Interreligijskom službom bosanskih franjevacu niz seminara za sve aktivne vjerske službenike svih konfesija diljem Bosne i Hercegovine.

⁴ Georg Wilkes, Ana Kuburić, Gorazd Andrejč, Zorica Kuburić, Marko Antonio Brkić, Muhamed Jusić, Zlatiborka Popov Momčinović, *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini. Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona*, CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini – Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh, Sarajevo 2012.

Arizona State University u okviru svoga programa za religijske studije pomogao je da se 2004. godine na Sarajevskom univerzitetu osnuje Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije.⁵ Slične brojne mirovne inicijative osobito iz Europe i SAD nakon Daytonskog sporazuma organizirale su u BiH razne projekte u suradnji s institucijama u BiH koje su pomogle da se bosanskohercegovačko društvo oporavi i krene putem normalizacije života.

Medijska sklonost negativnom izvještavanju stvara sliku o užasnom društvenom stanju u BiH, no bolji uvidi i istraživanja pokazuju da “u BiH nije sve onako kako se čini... da postoje raznoliki modeli dobre prakse u lokalnim zajednicama”.⁶ Iako temeljni uvjeti za pomirenje nisu ispunjeni – nije postignut odgovarajući konsenzus o sukobu, nije pravda adekvatno izvršila svoje misiju, narod nije oslobođen ovisnosti o neprijatelju i prošlosti, iako nema zajedničke vizije budućnosti, ipak među narodom na razini svakodnevnoga života oživljuju pozitivni mehanizmi tradicionalnoga suživota. Najodgovorniji za pomirenje u BiH su političari, no oni su pretežno nacionalistički populist koji odgovara izlučeno biračko tijelo i dezorijentiran narod jer se samo tako mogu održati na vlasti s mehanizmima pljačke i partitokracije. Intelektualci, prije svega akademska zajednica, i vjerski poglavari uglavnom su više bili kupljeni i ušutkani od te korumpirane političke elite nego što su bili spremni efikasno proročki djelovati i demaskirati ih te otvoriti bolju demokratsku perspektivu, svakako uz časne iznimke.

Nepomirljive nacionalističke ideologije

Izvor svih društvenih napetosti u Bosni i Hercegovini su nepomirljive nacionalne i nacionalističke ideologije. Valja odmah upozoriti na tragičnost koncepta ideologije u politici. Ideologija je zaustavljen razvitak duhovnosti, zatvoreni duhovni sustav koji se izgrađuje narcisoidnim grupaškim idejama, mitovima, snovima, nerealnim iščekivanjima, strastvenom plemenskom predanošću, što sve obilato pogoduje političkim manipulatorima. Temeljne značajke nacionalističke ideologije su populizam, desni radikalizam, autoritarnost i nativizam – po kojemu državni teritorij trebaju naseljavati samo članovi vlastite nacije.⁷ Takva politička platforma dugoročno mora biti katastrofalna

⁵ University of Sarajevo, Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies, Call for applications for the second generation of the interdisciplinary postgraduate study “Religious studies”, 2009. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/n-programi/Call%20for%20applications.pdf> (12. 11. 2023).

⁶ Vera Soldo, Istraživanje o BiH – Pomirenje je proces, *Deutsche Welle*, 6. 9. 2021. <https://www.dw.com/bs/istra%C5%BEivanje-o-bih-pomirenje-je-proces/a-59094882> (25. 10. 2023)

⁷ Cas Mudde, *Populist radical right parties in Europe*, University Press, Cambridge 2007, 19.

jer nema ostvarive vizije, razrađene strategije i izvodiva plana. To je temeljna značajka svih nacionalističkih ideologija na Balkanu, a i općenito, i jedino što ta ideologija može stvoriti je promocija vlastitih interesa u korumpiranom društvu.

Velikosrpska ideologija s krajnje nerealnim ambicijama, ali sa strastvenom mitomanijom i energijom, već dva stoljeća zapaljivo opija srpski narod vlastitom veličinom i misijom. Mitovima o borbi protiv Otomanske imperije s islamom, propagandom protiv Hrvata i Albanaca, velikosrpska ideologija uvelike je pripremila genocid nad tim narodima i više-manje ga izvela u ratovima 1990–1999. Ta velikosrpska ideologija i nadalje guši osobito Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, a i Crna je Gora, u perspektivi “srpskog sveta” – nove varijante velikosrpskog programa – u opasnosti da doživi sudbinu Ukrajine ako bi se stvorili za to odgovarajući uvjeti. Žrtva te ideologije je također velika većina Srba koji su spremni za demokraciju, integraciju u Europu i mir sa susjedima. No, promotori velikosrpske ideologije ne priznaju i kamufli- raju tu ideologiju kao “legitimnu težnju srpskog naroda za oslobođanjem i ujedinjenjem”, pa optužuju zapadne zemlje da žigošu te težnje kao “pojave velikosrpske ideologije”.⁸ Izrazita opasnost sadašnjeg trenutka i dalje je ta velikosrpska ideologija jer je na vlasti i u Srbiji i u Republici Srpskoj, jer je podržava velikoruski program i djeluje sustavnom destabilizacijom osobito Bosne i Hercegovine očekujući da će destrukcijom ostvariti svoje ambicije. “U Srbiji je uvek postojalo nešto što je hipnotisalo mase i što ih je okuplja- lo... mase u Srbiji su se uglavnom okupljale oko jednog cilja: stvoriti veliku državu u kojoj će živeti ceo srpski narod... to je uvek bio prioritet srpske po- litike, koji se, bez obzira na istorijske okolnosti, nije menjao još od XIX veka; on je određivao ne samo odnose u Jugoslaviji, nego i odnos Srbije prema Evropi.”⁹ Politička promjena u Srbiji i Republici Srpskoj bila bi odlučujući zaokret prema konačnom miru na Balkanu.

Republika Srpska

Republika Srpska ustanovljena je početkom 1992, no, iako nije bila prizna- ta, funkcionirala je za vrijeme rata kao ratna država srpskog naroda u BiH

⁸ Mihajlo Marković, Velikosrpsstvo, nacionalizam i patriotizam, u: *Velika Srbija – Istine, zablude, zlou- potrebe*, ur. Vasilije Krestić, Marko Nedić i dr., SANU, Beograd 2002, 117.

⁹ Latinka Perović, Velikosrpska ideologija je rutinska tendencija Srbije, ali neće imati šansu za novu avanturu, *Tačno.net*, 31. 10. 2013. <https://arhiva.tacno.net/novosti/latinka-perovic-velikosrpska-ideologija-je-rutinska-tendencija-srbije-ali-neece-imati-sansu-za-novu-avanturu/> (25. 10. 2023).

gotovo simbiotski povezana sa Srbijom. Institucije Republike Srpske uz pomoć Srbije vodile su rat i počinile brojne zločine s osuđenim genocidom u Srebrenici. Republika Srpska priznata je Daytonskim mirovnim sporazumom 1995. kao jedan od entiteta BiH. Nakana Daytonskog sporazuma bila je poratna integracija BiH, međutim, Republika Srpska se otpočetak odupirala svakom pokušaju integracije i vodi politiku dezintegracije BiH preuzimanjem ingerencija nad brojnim državnim institucijama BiH.

Do 2006. godine Republika Srpska živjela je obranaški pod hipotekom zločina koje je u ratu počinila njezina soldateska, no nakon dolaska na vlast Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) Milorad Dodik je politički spretno preokrenuo taj narativ i poveo ofanzivnu politiku za samostalnost Republike Srpske u okviru Bosne i Hercegovine. Odgovornost za zločine prebačena je na individualnu razinu kao bi se ekskulpirale institucije, zanijekan je genocid u Srebrenici i svi se zločini prikazuju kao povijesna nužnost.¹⁰ Milorad Dodik doslovce gebelsovski pretvara medije, osobito RTRS, u svoju autokratsku političku promociju. Mediji u srpskom i pravoslavnom prostoru imaju veću moć nego u zapadnim dijelovima bivše Jugoslavije jer je prosvjetiteljstvo u pravoslavnim zemljama tek neznatno zaživjelo pa je kritička moć naroda manja. Zato je Dodikova propaganda nemilosrdno forsirala viktimizaciju srpskog naroda, čime je moralno opravdavala i nijekala vlastite zločine, a Hrvate prikazivala kao degenerirane ubojice u logorima Jasenovac, Jadovno i dr., a Bošnjake muslimane redovito stavljala “u izrazitu osmanofobiju i mit o konvertitskoj krivnji Bošnjaka... pa svoje dostojanstvo mogu jedino ponovno steći vraćanjem u pradjedovsku vjeru”.¹¹

Dodikova propaganda Srbima nudi prije svega pravoslavni identitet kao transcendentalnu vertikalnu smisla oko koje se okupljaju pravoslavni narodi. Zato je Dodik cijelu Republiku Srpsku načičkao kopijama crkava koje nemaju gotovo nikakvu religioznu svrhu, nego isključivo obilježavanje teritorija i vertikale oko kojih se okuplja srpski narod. Srpska pravoslavna crkva u Republici Srpskoj je uvelike teokratska, državna religija, duša nacije po pravoslavnom modelu odnosa države i religije. Dan Republike Srpske 9. siječnja ujedno je i krsna slava i blagdan Sv. Stjepana, čime se pripadnici drugih religija i uvjerenja stavljaju u neravnopravan položaj pa je zbog toga Ustavni sud BiH proglasio taj dan neustavnim, no vlast Republike Srpske tu presudu drži neutemeljenom i odbacuje je.

¹⁰ Enver Kazaz, Genocid kao povijesna nužnost, *Kozarac*, 11. 1. 2012. <https://kozarac.ba/2012/01/11/5447-447-genocid-kao-povijesna-nuznost/> (12. 11. 2023).

¹¹ Ibid.

Prema državi BiH Republika Srpska vodi politiku destrukcije nepoštivanjem državnih institucija, ignorira odluke Ustavnog suda BiH, ne priznaje Visokog predstavnika, prijeti secesijom, blokira integraciju BiH u Europsku Uniju, a sama se okreće Kini i Rusiji. Zbog toga je pod sankcijama SAD-a i Velike Britanije. Posljedica takve nacionalističke i separatističke politike je unutrašnja dezintegracija BiH, mnogi bosanski Srbi ne osjećaju se pripadnicima BiH, navijaju za sportske klubove Srbije, radije posjećuju Srbiju nego Federaciju BiH, često napadaju povratnike Bošnjake i Hrvate, a Srbe koji se odupiru takvoj šizofrenoj politici napadaju kao izdajice.

Herceg-Bosna

Velikosrpska ideologija je nakon hrvatskog razočarenja u staroj Jugoslaviji bila uzrok stvaranja otpora i pokreta protiv te ideologije u Hrvatskoj. Iz toga otpora nastala je između dva svjetska rata velikohrvatska ideologija koja je završila u fašizmu NDH. Velikohrvatska ideologija teško je prihvaćala državu Bosnu i Hercegovinu i radije bi je vidjela podijeljenu i barem djelomice pripojenu Hrvatskoj. Velikohrvatska ideologija Franje Tuđmana i njegova HDZ-a okretala je bosanske Hrvate od BiH i stvarala vrstu šizofrenije u bosanskih Hrvata poput one u Srba – žive u jednoj zemlji koju ne drže domovinom, a domovina im je tamo gdje ne žive.

Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH), pod potpunim pokroviteljstvom HDZ-a Hrvatske, nakon Tuđmanova susreta s Miloševićem u ožujku 1991. uklanja sve hrvatske političare iz BiH koji su se zauzimali za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu i postavlja svoje poslušnike, te 18. studenoga osniva Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu s očitim ciljem podjele BiH, što izaziva rat između Hrvata i Bošnjaka. Herceg-Bosna se potpuno uklapa u velikosrpski projekt podjele BiH. Taj projekt uvelike dijeli Hrvate BiH koji podržavaju podjelu BiH, pretežno iz Hercegovine – političke Hercegovce, te one koji se zauzimaju za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, uglavnom Hrvate iz Bosne, većinu Katoličke crkve Vrhbosanske nadbiskupije i Banjalučke biskupije, te osobito bosanske franjevce. Ta politika podjele BiH konkretizira se u listopadu 1992. godine u Ženevi, kada Dobrica Ćosić, predsjednik Savezne republike Jugoslavije, i Franjo Tuđman potpisuju sporazum o zamjeni teritorija i “humanom preseljavanju stanovništva”.¹² Nakon Vašingtonskog spora-

¹² Ivo Goldstein, Tuđmanova politika u BiH je ključ za razumjevanje sramotnog slučaja Kordić i hrvatskih europarlamentaraca, *Stav*, 23. 7. 2023. <https://stav.ba/vijest/tudmanova-politika-u-bih-je-kljuc-za-razumjevanje-sramotnog-slucaja-kordic-i-hrvatskih-europarlamentaraca/18602> (25. 10. 2023).

zuma 18. ožujka 1994. zaustavlja se rat između Hrvata i Muslimana i osniva se Federacija Bošnjaka i Hrvata, no Herceg-Bosna je i dalje funkcionirala do 14. kolovoza 1996., kada su njezine ovlasti prenesene na Federaciju BiH.

Na izborima 2010. neprecizna odrednica Daytonskog sporazuma za izbor u predsjedništvo BiH i brojcana nadmoć Bošnjaka 3 : 1 omogućila je Bošnjacima da izaberu i Bošnjaka i Hrvata u predsjedništvo, što je duboko povrijedilo bosanske Hrvate u BiH i doslovce im “ogadilo” BiH, kako je to predvidio Haris Silajdžić.¹³ Bosanski Hrvati osjetili su se demokratski izigrani, hrvatska politika u BiH očito nije bila zrela sustavno zaštititi prava bosanskih Hrvata, što su radikalni Bošnjaci obilato koristili birajući svoje ljude kao “Hrvate” u parlament BiH i tako grubo majorizirali Hrvate. Bosanski Hrvati su se osjećali poniženi što ih je masovno okrenulo najjačoj hrvatskoj stranci HDZ-u BiH tako da je HDZ praktički dokinuo političku pluralnost bh. Hrvata. Pogotovu kada su kasnije Bošnjaci tijekom 16 godina iz prezira i osvete birali Željka Komšića, u bosanskih Hrvata je to stvorilo revolt i još ih više negativno okrenulo od BiH kao svoje domovine, a pozitivno prema Republici Srpskoj i disoluciji BiH, tako da Milorad Dodik 2007. dobiva u Mostaru nagradu Pečat za osobu godine, a Dragan Čović na proslavi Dana Republike Srpske 2022. izjavljuje: “Čuvajte Republiku Srpsku, na tome vam svi mogu samo zavidjeti.”¹⁴

Velikohrvatska ideologija nakon integracije Hrvatske u EU izrazito slabi, okreće se Bosni i Hercegovini kao državi u kojoj žive i Hrvati i sve je više prihvaća cjelovito kao domovinu i hrvatskog naroda, što je evidentno iz aktualnog političkog procesa nakon izbora 2023., kada se politika bosanskih Hrvata izrazito okreće državi BiH i njezinoj integraciji u EU.

Bošnjački nacionalizam

Dugo se manipuliralo identitetom bosanskih muslimana, koji su imali svoju religioznu i kulturnu posebnost, ali ne i nacionalno standardiziranu, pa su velikosrpska i velikohrvatska ideologija nastojale prikloniti ih sebi, a bosanski muslimani su postupno gradili svoju nacionalnu svijest po uzoru na

¹³ Ivan Halar, Snimka Komšića iz 2006. viralni hit: ‘To će Hrvatima ogaditi BiH!’, *Večernji list*, 12. 10. 2018. <https://www.vecernji.hr/vijesti/snimka-s-komsicem-iz-2006-viralni-hit-to-ce-hrvatima-ogaditi-bih-1275874> (25. 10. 2023).

¹⁴ Ivo Marković, ‘Čović je okrutno uvrijedio žrtve! RS je genocidna tvorevina. Nastala na genocidu, na zlu. Bez imalo kajanja, bez imalo isprike’, *Depo portal*, 5. 2. 2022. <https://depo.ba/clanak/227304/covic-je-okrutno-uvrijedio-zrtve-rs-je-genocidna-tvorevina-nastala-na-genocidu-na-zlu-bez-imalo-kajanja-bez-imalo-isprike> (25. 10. 2023).

okruženje. Tako su u Titovoj Jugoslaviji 1971. bosanski muslimani priznati nacijom pod imenom Muslimani, pisano velikim početnim slovom, a 1993. na svebošnjačkom saboru preimenovali su se u Bošnjaci. Velikosrpska agresija 1992. prisilila je Bošnjake da se nacionalno i državnički konsolidiraju i definiraju svoje mjesto u odnosima prema Srbima u Hrvatima. Nakon što su odbili ostati u krnjoj Jugoslaviji sa Srbijom i Crnom Gorom, okrutno ih je nakon Referenduma 1992. napala srpska soldateska s očitom namjerom totalnog uništenja. Budući da nisu pristali ni na uvjete velikohrvatske ideologije, koncem 1992. započeo je rat između Hrvata i Bošnjaka. “Muslimani, zahvaljujući ovom ratu i ‘zbijanju vlastitih redova’, kad su vidjeli da od Jugoslavije nema ništa i da im je Bosna i Hercegovina ‘matična domovina’, promijenili svoju već postojeću oznaku narodne pripadnosti Musliman u ime Bošnjak.”¹⁵ Iz rata su Bošnjaci izišli s najvećim gubicima i presuđenim genocidom u Srebrenici. Nakon ratnog iskustva 1992–1995. za Bošnjake država Bosna i Hercegovina je uvjet opstanka i svim se silama okreću očuvanju te države, dok velikosrpska i velikohrvatska ideologija rade na njezinoj razgradnji i podjeli.

U radikalnijih Bošnjaka već se i prije rata javljala ideja Bosne i Hercegovine kao države u kojoj su muslimani Bošnjaci “temeljni, glavni narod”, što je upućivalo na analogiju sa Srbijom i Hrvatskom, da bi Bosna bila država Bošnjaka i ostalih koji u njoj žive, čime se narušava načelo ZAVNOBiH-a. Velikobošnjačke težnje počele su se uvlačiti u neka politička načela i nametati poput građanske države, probosanskih asocijacija stranaka, nazivom bošnjačkog nacionalnog jezika “bosanski” umjesto bošnjački, a najsnažnije se ta velikobošnjačka težnja pokazala u višestrukom izboru Željka Komšića u predsjedništvo BiH, što se postupno demaskiralo kao očita velikobošnjačka ideja koja je još više jačala srpski i hrvatski nacionalizam i državu Bosnu i Hercegovinu dovela do gotovo neodrživosti i srpske prijetnje odcjepljenjem.

Najnoviji pokušaj da svi građani Bosne i Hercegovine, pod velom jačanja državnosti, dakle kao pripadnici države, kao državnost, dobiju nacionalni naziv Bosanci i bosanstvo, osporen je ponajviše sa srpske i hrvatske strane upravo kao velikobošnjačka ideja. “Izjednačavanje nacije s bosanskohercegovačkim državljanstvom instrument je bošnjačkog velikodržavnog projekta.”¹⁶

Međutim, među Bošnjacima prevladala je politička pluralnost. Dok su nacionalnu bošnjačku stranku SDA uvelike određivali desni političari skloni

¹⁵ Ivan Markešić, Federacija BiH i jednakopravnost naroda, *Autograf.hr*, 11. 5. 2022. <https://www.autograf.hr/federacija-bih-i-jednakopravnost-naroda/> (25. 10. 2023).

¹⁶ Slavo Kukić, *Narod i nacija*, Kult, Sarajevo 2023, 93-106.

islamističkim utjecajima pod dominantnim vodstvom obitelji Izetbegović sklonoj despotskim manirama, brojni bošnjački najkvalitetniji kadrovi napuštali su tu stranku i organizirali nove perspektivne stranke ideološki otvorene i spremne na suradnju i kompromise. Primjerice Sulejman Tihić, jedan od uravnoteženih kadrova SDA, tvrdi: “Geografski položaj i povijest Bosne i Hercegovine, njena vjerska i kulturalna raznolikost, omogućuju joj da bude most između Istoka i Zapada. Najprirodnije je da kao takva, naša zemlja bude članica i Evropske Unije, NATO i Organizacije Islamske konferencije.”¹⁷ Ili uvaženi teolog Karić: “Bosna nikad nije bila zemlja samo jedne religije. Bosna je ostala religijski i kulturno mješovita zemlja.”¹⁸

Perspektiva mira u BiH

Temeljna ideja države Bosne i Hercegovine je ZAVNOBiH, dakle Bosna i Hercegovina kao država ravnopravnih naroda Srba, Bošnjaka, Hrvata i svih ostalih koji u njoj žive, kako je to definirano Rezolucijom ZAVNOBiH-a: “Danas Narodi Bosne i Hercegovine kroz svoje jedino političko predstavništvo, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska, i muslimanska i hrvatska bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata.”¹⁹ Time je nakon 463 godine obnovljena državnost Bosne i Hercegovine. Naime, državi Bosni i Hercegovini se pripisuje kontinuitet od prvog spominjanja okvira državnosti 949. godine u djelu K. Porfirogeneta “O upravljanju carstvom”, koja je prekinuta 1463. otomanskim osvajanjem Bosne, austrougarskom vladavinom 1878–1918. i Kraljevinom Jugoslavijom (1918–1943).²⁰ Daytonski mirovni sporazuma uvažava kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine.²¹

¹⁷ Sulejman Tihić, Pozicija Bosne i Hercegovine između organizacije Islamske konferencije i Evropske unije, *Predsjedništvo Bosne i Hercegovine*, 20. 12. 2005. <http://www.predsjednistvobih.ba/Print.aspx?id=18484> (25. 10. 2023).

¹⁸ Enes Karić, Enes Karić za Islamische Zeitung: Bosna je zemlja znanja i zajedništva, *Univerzitet u Sarajevu – Fakultet islamskih nauka*, 25. 9. 2023. <https://fin.unsa.ba/enes-karic-za-islamische-zeitung-bosna-je-zemlja-znanja-i-zajednistva/> (25. 10. 2023).

¹⁹ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine – ZAVNOBiH (1943–1945), knj. I, Dokumenti 1943–1944*, prir. Hamdija Čemerlić, Veselin Masleša, Sarajevo 1968.

²⁰ Omer Ibrahimagić, Državnopravni kontinuitet Bosne i Hercegovine i pitanje nacije, u: *Zbornik radova fakulteta u Tuzli*, god. I, br. 2, 2015, 148-152.

²¹ Ivo Komšić, Državni kontinuitet i njegovo osporavanje, *Analiziraj.ba*, 22. 2. 2019. <https://analiziraj.ba/drzavni-kontinuitet-i-njegovo-osporavanje/> (25. 10. 2023).

Bosna i Hercegovina nužno mora riješiti ravnotežu između etno-nacionalnog i građanskog načela. Etno-nacionalno načelo u politici nužno vodi u nacionalizam, nepotizam, korupciju, nacionalističku isključivost, aktualni populizam. No to ne znači da se može zanijekati i izbaciti iz političkog koncepta BiH. Osim Daytonskog sporazuma, i ZAVNOBiH uvažava prisutnost etničkog koncepta u definiciji BiH. BiH je po svojoj biti etnički koncipirana i to se ne može i ne smije, zapravo opasno bi ga bilo zanemariti. Primjena građanskog načela bez uvažavanja i rješavanja etničkog vodi u oblike majorizacije etničkom manipulacijom građanskog načela, što je ustvari glavni kratki spoj aktualnog političkog sukoba u BiH. Ivo Komšić to ocjenjuje kao “najnoviji pokušaj nivelacije pod jednu naciju, jednu nacionalnu ideologiju, koja dolazi s bošnjačke strane”.²²

Etničke identitete u BiH moglo bi se riješiti konceptom slobode etničkog, kulturnog, jezičnog identiteta poput slobode religije i demokratskog odnosa religije i države, samo bi se ta sloboda i pravo etničkog morali zaštititi odgovarajućim političkim mehanizmima i institucijama. BiH ima predivne uzore međuetničkih odnosa: Hrvatsko narodno vijeće od osnutka 1994. uspjelo je ponuditi brojna rješenja za bh. društvo i u tome se Vijeću nikada nisu osjetile nikakve natruhe nacionalizma, naprotiv, samo uvažavanje drugih identiteta, u svijesti da ne može vlastiti identitet funkcionirati bez odgovarajuće slobode drugih. U vrlo susretljivoj suradnji s adekvatnim nacionalnim udruženjima Bošnjaka, Srba, Jevreja i Roma redovito se osjećala ista spremnost uvažavanja i suradnje. Ta udruženja lako surađuju, daju važne inicijative, lako rješavaju nesporazume i sposobna su ponuditi solidne društvene projekte. To iskustvo iz bh. narodnih udruženja može se susresti kao model u Libanonu. Libanon ima užasne društvene probleme, no religije i narodi u Libanonu nakon groznih sukoba i iskustva funkcioniraju gotovo idealno jer su shvatili da bez prava i sloboda drugih ne mogu uživati svoja prava i slobode. Mogla bi se pokrenuti inicijativa nekog sabora narodnih predstavnika BiH koji nisu politički populistima, nego djeluju s pluralnih pozicija i zrelosti. Time bi se mogla ponuditi neka alternativa političkim populistima i otvorili prostor kvalitetnijoj demokraciji u BiH.

U aktualnom političkom okruženju osobito Srbi i Hrvati plaše se svake natruhe sumnje da bi njihov identitet bio imalo zloupotrijebljen i ugrožen i ne može se ulaziti u građanska rješenja bez većeg povjerenja i adekvatnih rješenja nacionalnog pitanja u BiH. Za integraciju društva i države Bosne i

²² Ivo Komšić, Novo razvrgavanje društvenih vrijednosti BiH (2. dio), *Autograf.hr*, 12. 11. 2023. <https://www.autograf.hr/novo-razvrgavanje-drustvenih-vrijednosti-bih-2-dio/>.

Hercegovine nužno je da bosanski nacionalizmi iz velikosrpskih, velikohrvatskih i velikobošnjačkih ideologija ne samo iziđu i pogledaju jedni druge kroz svoju sebičnu, zatvorenu, osvajačku opciju nego da u dijalogu čuju interese i potrebe jedni drugih te ih počnu uvažavati u političkom aranžmanu Bosne i Hercegovine.

Narodi Bosne i Hercegovine ne bi trebali svoju sudbinu gledati samo u teritorijalnim okvirima, teritorijalno načelo je plemensko načelo “krvi i tla”. U suvremenom pokretnom svijetu, kada gotovo polovica svih Srba, Bošnjaka i Hrvata živi izvan domovine, bilo bi adekvatnije sociološko načelo da je sva Bosna i Hercegovina država svih tih naroda bez obzira na to gdje živjeli, svugdje im moraju biti zagarantirana sva ljudska, kulturna, nacionalna i religiozna prava, a u realnoj perspektivi sva EU bi mogla nuditi domovinski zagrljaj svim narodima Bosne i Hercegovine.

Zaključak

U političkim tenzijama u poratnoj Bosni i Hercegovini često se kolokvijalno zna čuti da je bilo bolje da se nastavio rat i slične konotacije, nego što je zaustavljen ovakvim Daytonskim mirom. To su nepromišljene i emotivne reakcije kojima se iskazuje umor od sporoga rješavanja problema, međutim, u takvim se izjavama smeće s uma što je rat. Osnovno obilježje osjećanja života ovoga trenutka, osnovni trend suvremenoga svijeta jest mirovni pokret, a srž mirovnog pokreta jest da se čovječanstvo mora naučiti sve svoje probleme rješavati bez nasilja. Toliko se ratova vodi i toliko ljudi gine u njima i svi u tim ratovima gube. Suvremeni bi svijet morao izgraditi mehanizme da dugoročno mora biti gubitnik onaj tko započne nasilje, tko započne rat.

Unatoč svim problemima u ovome razdoblju mira nakon Daytonskog sporazuma, mir je u Bosni i Hercegovini jedina je mogućnost da BiH sačuva i integrira svoju državu, i to jedino na načelima ZAVNOBiH-a. Nacionalne ideologije velikosrpstva, velikohrvatstva i velikobošnjaštva ne mogu opstati jer svaka svoj narod vodi u katastrofu. Protiv tih ideologija nužno je politički se boriti cjelovitijim, kvalitetnijim i dugoročnijim programima. Europska unija je trenutno najbolji model izgradnje demokratskog društva na ljudskim pravima i ta unija se i stjecajem povijesnih okolnosti s ratom u Ukrajini otvara Bosni i Hercegovini i bilo bi nužno iskoristi taj kairos – taj milosni trenutak i ući u te integracije jer Bosna i Hercegovina po svome cjelovitom identitetu najbliža je tome dijelu svijeta.

Literatura

- Goldstein, Ivo (2023) Tuđmanova politika u BiH je ključ za razumjevanje sramotnog slučaja Kordić i hrvatskih europarlamentaraca, *Stav*, 23. 7. 2023. <https://stav.ba/vijest/tudmanova-politika-u-bih-je-kljuc-za-razumjevanje-sramotnog-slucaja-kordic-i-hrvatskih-europarlamentaraca/18602> (25. 10. 2023).
- Halar, Ivan (2018) Snimka Komšića iz 2006. viralni hit: 'To će Hrvatima ogaditi BiH!', *Večernji list*, 12. 10. 2018. <https://www.vecernji.hr/vijesti/snimka-s-komsicem-iz-2006-viralni-hit-to-ce-hrvatima-ogaditi-bih-1275874> (25. 10. 2023).
- Ibrahimagić, Omer (2015) Državnopravni kontinuitet Bosne i Hercegovine i pitanje nacije, u: *Zbornik radova fakulteta u Tuzli*, god. I, br. 2, 148-152.
- Karić, Enes (2023) Enes Karić za Islamische Zeitung: Bosna je zemlja znanja i zajedništva, *Univerzitet u Sarajevu – Fakultet islamskih nauka*, 25. 9. 2023. <https://fin.unsa.ba/enes-karic-za-islamische-zeitung-bosna-je-zemlja-znanja-i-zajednistva/> (25. 10. 2023).
- Kazaz, Enver (2012) Genocid kao povijesna nužnost, *Kozarac*, 11. 1. 2012. <https://kozarac.ba/2012/01/11/5447-447-genocid-kao-povijesna-nuznost/> (12. 11. 2023).
- Kenneth, Wayne Thomas (2002) *Introduction to Conflict Management*, CPP Inc.
- Komšić, Ivo (2019) Državni kontinuitet i njegovo osporavanje, *Analiziraj.ba*, 22. 2. 2019. <https://analiziraj.ba/drzavni-kontinuitet-i-njegovo-osporavanje/> (25. 10. 2023).
- Komšić, Ivo (2023) Novo razvrgavanje društvenih vrijednosti BiH (2. dio), *Autograf.hr*, 12. 11. 2023. <https://www.autograf.hr/novo-razvrgavanje-drustvenih-vrijednosti-bih-2-dio/>.
- Kukić, Slavo (2023) *Narod i nacija*, Kult, Sarajevo.
- Markešić, Ivan (2022) Federacija BiH i jednakopravnost naroda, *Autograf.hr*, 11. 5. 2022. <https://www.autograf.hr/federacija-bih-i-jednakopravnost-naroda/> (25. 10. 2023).
- Marković, Ivo (2009) Hercegovački slučaj je sramotan za svu Crkvu, *Dnevni list*, 7. 6. 2009, 8-9.
- Marković, Ivo (2022) 'Čović je okrutno uvrijedio žrtve! RS je genocidna tvorevina. Nastala na genocidu, na zlu. Bez imalo kajanja, bez imalo isprike', *Depo portal*, 5. 2. 2022. <https://depo.ba/clanak/227304/covic-je-okrutno-uvrijedio-zrtve-rs-je-genocidna-tvorevina-nastala-na-genocidu-na-zlu-bez-imalo-kajanja-bez-imalo-isprike> (25. 10. 2023).
- Marković, Mihajlo (2002) Velikosrpstvo, nacionalizam i patriotizam, u: *Velika Srbija – Istine, zablude, zloupotrebe*, ur. Vasilije Krestić, Marko Nedić i dr., SANU, Beograd.
- Mudde, Cas (2007) *Populist radical right parties in Europe*, University Press, Cambridge.
- Perović, Latinka (2013) Velikosrpska ideologija je rutinska tendencija Srbije, ali neće imati šansu za novu avanturu, *Tačno.net*, 31. 10. 2013. <https://arhiva.tacno.net/novosti/latinka-perovic-velikosrpska-ideologija-je-rutinska-tendencija-srbije-ali-nece-imati-sansu-za-novu-avanturu/> (25. 10. 2023).
- Puhalo, Srđan (2010) *Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.
- Soldo, Vera (2021) Istraživanje o BiH – Pomirenje je proces, *Deutsche Welle*, 6. 9. 2021. <https://www.dw.com/bs/istra%C5%BEivanje-o-bih-pomirenje-je-proces/a-59094882> (25. 10. 2023).
- Tihić, Sulejman (2005) Pozicija Bosne i Hercegovine između organizacije Islamske konferencije i Evropske unije, *Predsjedništvo Bosne i Hercegovine*, 20. 12. 2005. <http://www.predsjednistvobih.ba/Print.aspx?id=18484> (25. 10. 2023).
- University of Sarajevo, Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies (2009) Call for applications for the second generation of the interdisciplinary postgraduate study

“Religious studies”. <http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/n-programi/Call%20for%20applications.pdf> (12. 11. 2023).

USAID (2020) Priručnik: Društvena transformacija i pomirenje u Bosni i Hercegovini. <https://www.karunacenter.org/wp-content/uploads/2020/12/BiH-StaR-Manual-BOS-Final-rev.pdf> (25. 10. 2023).

Wilkes, Georg; Kuburić, Ana; Andrejč, Gorazd; Kuburić, Zorica; Brkić, Marko Antonio; Jusić, Muhamed; Popov Momčinović, Zlatiborka (2012) *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini. Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona*, CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini – Project on Religion and Ethics in the Making of War and Peace, The University of Edinburgh, Sarajevo.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine – ZAVNOBiH (1943–1945), knj. I, Dokumenti 1943–1944, prir. Hamdija Čemerlić, Veselin Masleša, Sarajevo 1968.

PEACE AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT AND INTEGRATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The Dayton Peace Agreement stopped the war and enabled reconciliation, treatment of trauma and the beginning of the political consolidation of the state of Bosnia and Herzegovina. Reconciliation took place according to the reverse scale of conflict growth, and this continuity of reconciliation is thoroughly addressed in this study. At the basic social level, after about 30 years of peace, BiH society is quite healthy and consolidated. Still, the political consolidation of the state, led mainly by warriors and nationalists, destroys the social being of the state and hinders the social integration of BiH. Despite political divisions and conflicts, peace proves to be a blessed environment of life in Bosnia and Herzegovina. The war in BiH was originally international and the BiH state cannot be resolved outside the international framework. The perspective of BiH’s integration into the European Union is the best result of the 30-year peace in Bosnia and Herzegovina, which, due to the superior organization of society in the EU and the obligation of BiH to accept these EU standards, opens the possibility for the best integral experiences of BiH to come to life and become a healthy society that can be a model for the EU itself. Despite all the trials that BiH is going through in peace after the war, peace proves to be the only adequate environment and the greatest value without which no one in Bosnia and Herzegovina has a chance to achieve anything, so breaking the peace with provocative conflicts disintegrates BiH to the detriment of everyone, especially those who initiate these conflicts. Bosnia and Herzegovina, as a hotbed of war and post-war instability, has a chance to move from a passive peace position to an active promoter of conflict resolution, peace, and interfaith understanding.

Keywords: peace, reconciliation, society, state, people, nation, Bosnia and Herzegovina